

Dominika Kasprowicz

Partie etniczne i mniejszości narodowych na przykładzie bułgarskiego Ruchu na Rzecz Praw i Wolności (DPS)

Acta Politica nr 27, 81-96

2014

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Dominika Kasprowicz*

**PARTIE ETNICZNE I MNIEJSZOŚCI NARODOWYCH
NA PRZYKŁADZIE BUŁGARSKIEGO RUCHU
NA RZECZ PRAW I WOLNOŚCI (DPS)**

Wprowadzenie

Zakreślenie obszaru badawczego widoczne w tytule artykułu wydaje się nie nastrożać problemów. Studium przypadku bułgarskiej partii Ruch na Rzecz Praw i Wolności (*Движение за права и свобода*, DPS) w całym okresie jej działania, czyli w latach 1990–2010, wpisuje się w szereg podobnych prac licznie obecnych także w literaturze polskiej. Jednak w tym przypadku na skomplikowany i zmieniający się obraz partii politycznych i relacji w obrębie systemów partyjnych w ogóle nakłada się, mówiąc obrazowo, kolejna warstwa analityczna, dotycząca etniczności oraz stosunków etnicznych. Podejmując temat partii etnicznych, *a priori* zgadzamy się na fakt, że szeroko rozumiana etniczność będzie konstytutywną cechą partii – czy to w warstwie ideologicznej, czy organizacyjnej. Sama „etniczność” jednak pozostaje zagadnieniem mało klarownym.

Podsumowanie trwającego ponad sto lat dyskursu na temat etniczności prezentuje w swojej pracy Steve Fenton. Kluczowe z naszego punktu widzenia wnioski można przedstawić następująco: „(...) nie ma jednego, jednolitego fenomenu »etniczności«, a raczej szereg prywatnych i publicznych tożsamości, które jednoczą się wokół fenomenu pochodzenia i kultury. (...) Nie oznacza to, że istnieją »etniczności« zamiast »etniczność«, to jest ten sam fenomen w różnych umiejscowieniach. Oznacza to raczej, że konteksty są na tyle różne, że nadają tożsamości etnicznej zupełnie innego znaczenia siły i funkcji”¹. Dalej pisze on,

* Dr Dominika Kasprowicz, Instytut Politologii, Uniwersytet Pedagogiczny im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie, e-mail: d_kasprowicz@wp.pl.

¹ S. Fenton, *Etniczność*, Warszawa 2007, s. 205–207.

że idea etniczności mogłaby stać się teoretyczną dominantą jedynie w przypadku wystąpienia którejs z trzech sytuacji: kiedy etniczność jest postrzegana jako źródło motywacji, podstawa społecznej organizacji lub zupełnie autonomiczna i fundamentalna zasada działania. W swojej konstatacji Fenton dowodzi, że w żadnej w tych trzech sytuacji etniczność nie jest głównym lub autonomicznym źródłem działania².

Jak widać, w socjologii nowoczesności to zagadnienie nie znajduje jednoznacznego potwierdzenia, pojawia się więc pytanie: **czy kontekst partyjny jest w stanie nadać ważność zjawisku etniczności? Innymi słowy, czy instytucjonalizacja i polityzacja etniczności są na tyle istotne, by można było mówić o partiach etnicznych?**

Etniczność partii politycznych

Jedną z koncepcji powstania i trwania partii politycznych jest teoria podziałów socjopolitycznych. Termin ten stworzyli Seymour M. Lipset i Stein Rokkan w połowie lat 60. XX w., a od tego czasu idea ta była szeroko komentowana i analizowana. Znanymi jej interpretatorami w latach 90. XX w. byli m.in. Stefano Bartolini i Peter Mair czy Oddbjorn Knutsen i Elinor Scarbrough. Temat ten podejmowali również polscy badacze³.

Podział socjopolityczny rozumiany jest jako „przeciwstawienie wzajemne grup społecznych, zaangażowanych w konflikt wynikający z odmiennych cech i wartości prezentowanych przez te grupy, które dla reprezentacji swoich interesów tworzą partie polityczne lub też znajdują inną formę ekspresji organizacyjnej”⁴. Inaczej mówiąc, z podziałem socjopolitycznym mamy do czynienia wówczas, gdy współwystępują ze sobą trzy rodzaje czynników:

- podziały społeczne wynikające z różnic narodowościowych (np. Francuzi – Niemcy), zawodowych (robotnicy – rolnicy), religijnych (katolicy – protestanci) czy lokalizacyjnych (centrum – peryferie),
- świadomość grupowej tożsamości, czyli przekonanie o stanowieniu określonej odrębnej od innych grup i chęć działania na tej podstawie (przy-

² Ibidem, s. 208–209.

³ Por. R. Markowski, *Rozłamy socjopolityczne: o zamyśle klasyków, o tym, jak ich rozumiano, poprawiano i testowano*, „Studia Polityczne” 2000, t. 10, s. 7–43; R. Herbut, *Podziały socjopolityczne*, w: *Studia z teorii polityki*, t. 1, red. A. Jabłoński, L. Sobkowiak, Wrocław 1996, s. 91–103.

⁴ R. Herbut, *Podziały...*

kład naturalnego podziału kobiety – mężczyźni, który nabrał cech socjopolitycznego podziału, kiedy doszło do uświadomienia odmienności interesów wynikających z przynależności do jednej z tych grup),

- organizacja, co oznacza, że podział socjopolityczny musi znaleźć wyraz w aktywności organizacyjnej – partii politycznej, związku zawodowego czy Kościoła.

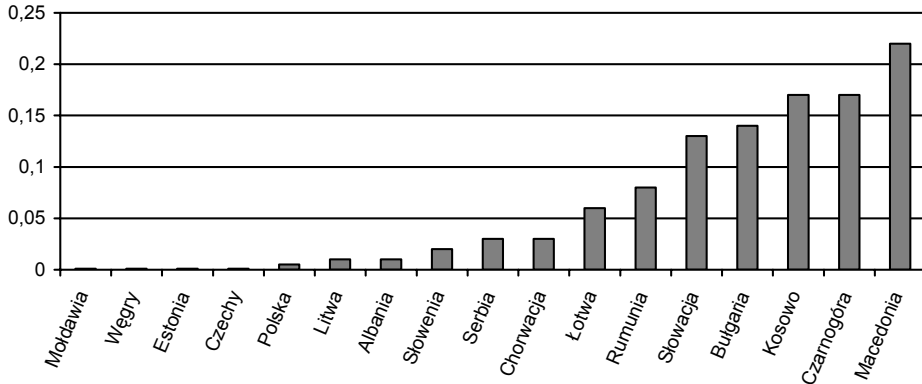
Występujące w społeczeństwach tradycyjne konflikty (socjopodziały) według Lipseta i Rokkana miały być podstawą do powstania i trwania partii politycznych oraz systemów partyjnych. Idąc tym tropem, można wnioskować, że partie etniczne występować mogą w państwach złożonych z różnych grup etnicznych, w których świadomość etnicznej odrębności stała się podstawą do artykulacji potrzeb, ta zaś odbywa się za pośrednictwem właśnie organizacji partyjnych. Choć fakt występowania partii etnicznych można próbować traktować jako dowód na „rozrożnienie” systemów partyjnych, osobiście zgadzam się z tezą, iż jest to nowa odsłona jednego z czterech podstawowych podziałów, a mianowicie tradycyjnego konfliktu na linii centrum – peryferie⁵. Partiom o charakterze centrum, reprezentującym grupę lub grupy dominujące, przeciwstawia się partie „broniące peryferiów” – peryferiów także w rozumieniu grup mniejszości etnicznych.

Znaczenie tego socjopodziału w Europie znajduje swoje uzasadnienie w liczbach – z ponad stu trzydziestu milionów obywateli osiemnastu krajów Europy Środkowo-Wschodniej około 12% należy do mniejszości etnicznych i narodowych. Jak podaje Daniel Bochsler, w wyborach 2007 r. 7% z pięćdziesięciu czterech milionów wyborców zagłosowało na partie określane jako etniczne. Poniższy wykres przedstawia liczbę miejsc w parlamentach poszczególnych krajów⁶.

⁵ Por. S. Alonso, *Enduring ethnicity: the political survival of incumbent ethnic parties in Western Democracies*, Estudio/Working Paper 2005/221, s. 4–5; D. Hanely, *Beyond the nation state. Parties in the era of European Integration*, Houndmills–Basinstoke–Hampshire 2008, s. 11–12.

⁶ D. Bochsler, *The spread of the ethnic/nationalist divide over post-communist Europe*, referat zaprezentowany podczas konferencji pt. „Post-communist social and political conflicts: citizenship and consolidation in new democracies of South East Europe”, Conference at the New Europe College, Bucharest, 1–3 czerwca 2007 roku, s. 1–2.

Wykres 1. Odsetek posiadanych przez partie mniejszości etnicznych miejsc w parlamentach poszczególnych krajów w roku 2007

Źródło: opracowanie własne na podstawie: D. Bochslers, *The spread...*, s. 8.

Biorąc pod uwagę powyższe rozważania, termin „partia etniczna” definiuję za Kanchan Chandrą jako: „partię otwarcie prezentującą siebie wyborcom jako najlepszy reprezentant interesów jednej lub kilku grup etnicznych, przy czym reprezentacja i realizacja tych interesów odbywa się z wykluczeniem innych grup i stanowi kluczowy element w strategii mobilizacji partii politycznej”⁷.

Jak wspomniałam, przy wszystkich wyzwaniach, jakie stwarza analiza współczesnych partii politycznych, ta konkretna grupa partii wymaga dodatkowej uwagi z racji skomplikowanych i różnorodnych wzorców interakcji oraz statusu grup mniejszości etnicznych i grup dominujących. Interakcje pomiędzy grupami mniejszości etnicznych a grupami dominującymi są badane szczegółowo w ramach socjologii etniczności. Nie sposób zrozumieć ich jednocześnie bez wypracowania perspektywy historycznej, a także psychologicznej. Jednak obszar badawczy niniejszego artykułu zostaje ograniczony do wyjątkowej formy reprezentacji interesów grup etnicznych, jaką są etniczne partie polityczne w narodowych systemach partyjnych.

Analizując partie rozumiane jako instytucje reprezentujące interesy grup etnicznych zwłaszcza w Europie Środkowo-Wschodniej, należy pamiętać, że (jak wspomniałam powyżej) strategię wpływającą na status mniejszości etnicznej

⁷ K. Chandra, *Why Ethnic Parties Succeed: Patronage and Ethnic Head Counts in India*, Cambridge 2009, s. 3; eadem, *Ethnic Parties and Democratic Stability*, „Perspectives on Politics” 2005, t. 3 (2), s. 235–236.

mogą wynikać zarówno z decyzji członków danej grupy, ale również kształtować się pod wpływem czynników zewnętrznych, rozumianych m.in. jako działania rządów państw, których obywatele tworzą mniejszość w innym kraju (Turcy w Bułgarii, Węgrzy w Słowacji i Rumunii, Rosjanie w republikach nadbałtyckich itd.). Brak lub mniejsze natężenie czynnika zewnętrznego obserwujemy, gdy organizują się grupy etniczne bezpaństwowców – jak choćby Romów. Co za tym idzie, wydzielenie z grupy partii etnicznych partii-reprezentantów mniejszości narodowych znajduje swoje uzasadnienie. Stąd w niniejszym artykule używam określeń „partie i grupy mniejszości narodowych i etnicznych” w opozycji do „partie i grupy dominujące” (w zastępstwie często używanego określenia „grupa większościowa”). Określenie „partia/grupa dominująca” nie przesądza bowiem o liczebności grupy czy liczbie posiadanych przez partię mandatów, a raczej o ich możliwościach kontroli i wpływu na sytuację partii mniejszości etnicznych i narodowych. Grupa etniczna, rasa i naród są pojęciami mającymi wspólny rdzeń. Jest nim idea pochodzenia czy rodowodu, a także kultury. Studium przypadku partii Ruch na Rzecz Praw i Wolności to studium organizacji określanej jako partia mniejszości tureckiej w Bułgarii i zaliczanej do katalogu partii etnicznych, to jednocześnie analiza partii-reprezentanta mniejszości narodowej.

Pytania, czy grupy mniejszości narodowych i etnicznych powinny mieć prawo do instytucjonalizacji interesów i ich reprezentacji w formie partyjnej oraz jakie są konsekwencje społeczne i polityczne takiego procesu, były już niejednokrotnie rozważane przez badaczy takich jak Arend Lijphart, a w ostatniej dekadzie – chociażby Pippę Norris czy Renske Doorenspleet⁸. Jeśli chodzi o partie etniczne w interesującym nas regionie Europy Środkowo-Wschodniej, należy wspomnieć o pracach Jurija Toplaka, Tomasa Kostelecky’ego czy Davida Blochera, a także Olgi Gyarfasowej, Grzegorza Babińskiego czy Janusza Muchy⁹. Partie etniczne w Europie Środkowo-Wschodniej wyciągają na światło dzienne pytanie o status mniejszości etnicznych czy narodowych w poszczególnych państwach

⁸ P. Norris, *Stable democracy and good governance in divided societies: Do power-sharing institutions work?* Referat wygłoszony na konferencji International Studies Association, 46th annual convention, Honolulu, 5 marca 2005 roku; R. Doorenspleete, *Electoral Systems and Good Governance in Divided Countries*. „Ethnopolitics” 2002, t. 4 (4), s. 365–380.

⁹ J. Toplak, *Impact of Electoral System on Ethnic Minority Representation*, www2.arnes.si/~ljinv16/pakt/inputs/014.htm (18.07.2010); T. Kostelecky, *Political Parties after Communism: Developments in East-Central Europe*, Baltimore MD–London, 2002; G. Babiński, *Nacjonalizmy czy regionalizmy? Ruchy etnoregionalne w Europie*, w: *Europa państw – Europa regionów. Problemy etniczne Europy Środkowo-Wschodniej*, red. G. Babiński, W. Miódunka, Kraków 1995; J. Mucha, *Mniejszości kulturowe w procesie demokratyzacji w Europie Środkowo-Wschodniej*, w: *Etniczność – o przemianach społeczeństw narodowych*, red. M. Szymeja, Kraków 2008, s. 13–37; J. Mucha, *Stosunki etniczne we współczesnej myśli socjologicznej*, Warszawa 2006.

regionu. Istnienie partii etnicznych jest traktowane jako przejaw instytucjonalnego pluralizmu kulturowego i politycznego w Europie Środkowo-Wschodniej, możliwego wskutek procesów transformacji. Janusz Mucha wskazuje na trzy czynniki, które w tym czasie wpłynęły na sukces grup mniejszościowych na poziomie instytucjonalnym: pozytywne postawy nowych elit politycznych do polityki liberalnej i liberalnej demokratyzacji; „wewnętrzna siła” mniejszości w obrębie nowej struktury instytucjonalnej (ich własne zasoby ekonomiczne, kulturowe czy instytucjonalne (również symboliczne), potencjał dla masowego działania w sferze publicznej oraz „siła zewnętrzna”, rozumiana przede wszystkim jako ponadnarodowe narzędzia wpływu na status grup mniejszościowych w danym państwie (dyrektywy UE, działania krajów ościennych w „obronie” swoich obywateli, działalność organizacji międzynarodowych itp.)¹⁰.

W swojej bogatej w materiał empiryczny pracy: *Separation, asimilation, accommodation. Contrasting ethnic minority policies*, kwestie te omawia szczegółowo Terrance E. Cook. Rozróżnia on trzy rodzaje polityk prowadzonych przez mniejszościowe grupy etniczne, a jednocześnie wobec nich: asymilację, separację i akomodację¹¹. Charakteryzując je w skrócie – priorytetem polityki separacji jest podkreślanie różnic. Strategia świadomie wybierana przez grupę mniejszości etnicznej rozumiana jest jako chęć podkreślenia swojej odrębności, a nawet jej pogłębiania w formie separatyzmu. Pogłębianie dystansu może odbywać się na cztery sposoby: indywidualną emigrację członków mniejszości poza granice kraju, emigrację całych społeczności, migrację na tereny przygraniczne, działania secesjonistyczne i na rzecz niepodległości zamieszkiwanego przez siebie terytorium. Polityka asymilacji ma na celu podkreślanie podobieństw – przymusowe działania integracyjne czy unifikacyjne ze strony grupy dominującej lub działania przedstawicieli mniejszości w celu zniwelowania różnic leżących u podstaw podziału etnicznego. Akomodacja według Cooka pozwala na współistnienie różnic i podobieństw. Typologie polityk grup etnicznych zostały przedstawione w poniższym schemacie:

¹⁰ J. Mucha, *Mniejszości kulturowe...*, s. 29–32.

¹¹ T.E. Cook, *Separation, assimilation, accommodation. Contrasting ethnic minority policies*, Westport–London 2003, s. 3, 21 i n.

Schemat 1. Rodzaje polityk dotyczących mniejszości etnicznych według T.E. Cooka

	SEPARACJA	ASYMILACJA	AKOMODACJA
Preferowana przez etniczną grupę dominującą (większość)	Fizyczna segregacja, akty terroru	Przymusowa integracja i unifikacja (językowa etc.)	Minimalne ustępstwa w procesie osiągnięcia konsensusu i kompromisu
Preferowana przez grupę mniejszościową	Segregacja, separatyzm, secesja	Działania jednostek lub grup mniejszości mające na celu wyeliminowanie czynnika będącego podstawą podziału	Maksymalne osiągnięcia w procesie osiągnięcia konsensusu i kompromisu

Źródło: opracowanie własne na podstawie: T.E. Cook, *Separation, assimilation...*

Schemat ten unaocznia bogaty wachlarz czynników wpływających na status grup mniejszościowych w państwie. Mogą mieć one charakter zewnętrzny – mówimy wtedy o podejmowanych przez grupy dominujące różnych w formie działaniach asymilujących, separujących czy akomodujących mniejszość. Z drugiej strony, asymilacja, separacja czy akomodacja mogą wynikać z dobrowolnej decyzji jednostek lub grup wchodzących w skład mniejszości. Nie jest jednak celem pracy charakterystyka działań przedsięwziętych przez grupy mniejszości narodowych lub etnicznych czy też polityka prowadzona w stosunku do nich. Ramę pojęciową stworzoną przez Cooka wykorzystuję w charakterystyce **partii politycznych**, które uznawane są za reprezentantów interesów wybranych mniejszości. Wydzielone przez Cooka: separacja, asymilacja czy akomodacja, są pojęciami mogącymi posłużyć do charakterystyki partii politycznych w wielu płaszczyznach.

Ruch na Rzecz Praw i Wolności (DPS) jako przykład partii etnicznej

Na bazie przyjętej definicji partii etnicznej wnioskuję, że powstanie oraz instytucjonalizacja partii etnicznych odzwierciedla ich zdolność do wykreowania własnej pozycji jako głównej i najbardziej reprezentatywnej instytucji konkretnej grupy etnicznej w ramach systemu politycznego. Co więcej, partia etniczna swój apel kieruje do konstytutywnej grupy etnicznej w celu pozyskania członków oraz mobilizacji politycznej. Pozyskanie poparcia wyborczego jest podstawą do przekroczenia bariery reprezentacji parlamentarnej oraz aktywnego wpływania na jej status. **W celu prezentacji tych wątków analitycznych przedmiotu posłuże**

się przykładem jednej partii – Ruchu na Rzecz Praw i Wolności (*Движение за права и свобода, DPS*), partii określanej mianem głównego reprezentanta mniejszości tureckiej w Bułgarii i działającej nieprzerwanie w niestabilnym systemie partyjnym od roku 1990¹².

Ruch na Rzecz Praw i Wolności został powołany przez Ahmeda Dogana w grudniu 1989 r. Powstanie tej partii związane jest bezpośrednio z upadkiem reżimu komunistycznego w Bułgarii, a sama partia należy (obok głównej partii postkomunistycznej – BPS i opozycyjnej SDS) do najważniejszych aktorów sceny partyjnej w latach 90. XX w. Po roku 2001, kiedy dwie zasadnicze siły straciły relewancję gabinetową, DPS nadal utrzymywał wysokie poparcie i potencjał koalicyjny w dynamicznie zmieniającym się otoczeniu politycznym. Wracając jednak do genezy partii – czynnikiem, który spolaryzował konflikt wewnątrz biura politycznego Bułgarskiej Partii Komunistycznej, była akcja przymusowej bułgaryzacji i wysiedlania bułgarskich Turków. Działania te podjęte przez szefa partii Todora Zivkova miały na celu „manifestację narodowej jedności w obrębie komunistycznego państwa”¹³. Objęły największą mniejszość etniczną, stanowiącą ponad 10% populacji. W wyniku brutalnej akcji w 1989 r. doszło do szeregu manifestacji, w których zginęli ludzie. Wywołało to kryzys w relacjach bułgarsko-tureckich i zaognienie nastrojów społecznych w kraju. Decyzją członków biura politycznego partii Zivkova na stanowisku zastąpił Petar Mladenov. Tak zapoczątkowany proces upadku systemu komunistycznego w Bułgarii miał kluczowy wpływ na kształt i funkcjonowanie nowego systemu partyjnego, w którym, jak wspominałam, DPS odgrywał i odgrywa rolę jedyne go stabilnego pod względem zarówno struktury, jak i elektoratu, aktora.

Wracając do zaproponowanego przez Cooka schematu asymilacja–separacja–akomodacja, fakt powstania DPS, czyli organizacji mniejszości tureckiej w formie partyjnej, można uznać za przejaw asymilacji w systemie partyjnym, choć nie jest to wniosek jednoznaczny. W przypadku bułgarskim mamy jednocześnie, i wydawałoby się – paradoksalnie, do czynienia z przykładem działania jawnie separującego. Chodzi o istotny z punktu widzenia praktyki politycznej kraju przepis ustawy zasadniczej zabraniający tworzenia partii na gruncie etnicznym, rasowym lub wyznaniowym oraz partii dążących przemocą do przejęcia władzy państwowej (art. 11 ust. 4)¹⁴. Uniemożliwienie istnienia partii etnicz-

¹² W. Sokół, *Geneza i ewolucja systemów wyborczych w państwach Europy Środkowej i Wschodniej*, Lublin 2007, s. 520 i n.

¹³ M. Spirova, *Bulgaria until 1989*, w: *Central and Southeast European Politics since 1989*, red. S. Ramet, Cambridge 2010, s. 414.

¹⁴ Konstytucja Republiki Bułgarii z 12 lipca 1991.

nych czy wyznaniowych miało ograniczyć możliwość przeobrażenia się Ruchu na Rzecz Praw i Wolności (DPS) w etniczną turecką partię, działającą w systemie na równych zasadach. Po wejściu w życie nowej Konstytucji działalność DPS wywoływała wiele kontrowersji. Ostatecznie jego obecność w bułgarskiej polityce i samym parlamencie została zaaprobowana przez Sąd Konstytucyjny (DPS został zarejestrowany jako ruch, a nie partia polityczna). Do dziś jednak budzi sprzeciw, podsycany przez przeciwników politycznych¹⁵.

Jak wspominałam, Ruch na Rzecz Praw i Swobód jest partią działającą od roku 1990. Brak alternatywnych organizacji reprezentujących mniejszość turecką stawiał ją na pozycji wskazanego w definicji Chandry „głównego reprezentanta”. Sytuacja jednak uległa zmianie w ostatnich latach. Obecnie alternatywa taka jest reprezentowana przez trzy partie zjednoczone w Lidze Bałkańskiej. Składają się na nią: Ruch Frakcji Demokratycznej (DDK) pod przewodnictwem Osmana Oktai, Partia Demokracja-Sprawiedliwość (PDS) Nejima Gencheva i Unia Turków Bułgarskich (SBT) Seihana Turkana. Jednak partie te odgrywają marginalną rolę, jeśli chodzi o poparcie wyborcze, pozostawiając DPS na pozycji lidera.

Jeśli chodzi o **reprezentowanie interesów mniejszości tureckiej w warstwie programowej partii** – początkowym celem DPS było zapewnienie mniejszości tureckiej takich praw jak: wolność wyznania muzułmańskiego, prawo do posługiwania się językiem tureckim oraz tworzenia organizacji o charakterze kulturalnym, a także zadośćuczynienie ofiarom represji w okresie komunizmu. Jak twierdzi większość autorów opracowań, lider DPS Ahmed Dogan (w roku 1992) zmienił profil partii, aby uniknąć represji w wyniku nowelizacji konstytucji (w której zakazano istnienia partii o charakterze etnicznym). Od tego czasu Ruch „jest partią ogólnonarodową reprezentującą wszystkich obywateli”. Program zakłada ochronę praw obywatelskich w Bułgarii, rozumianych jako prawa wszystkich grup bez względu na wyznanie czy kulturę w celu pogłębiania jedności społeczeństwa¹⁶. Biorąc pod uwagę niski status ekonomiczny Turków w Bułgarii, DPS deklaruje walkę o jego podniesienie. Należy podkreślić, że DPS w swoim programie nigdy nie podejmował strategii separacji terytorialnej czy kulturowej. W kontekście zmian programowych partii ciekawym materiałem do analizy było obszernie przemówienie Dogana z okazji VII Kongresu Partii w 2009 r. Podsumowując dwadzieścia lat transformacji ustrojowej w Bułgarii i rolę, jaką w tym procesie odgrywał DPS, lider zaskakująco mało miejsca poświęcił

¹⁵ G. Karasimeonov, *Differentiation Postponed: Party pluralism in Bulgaria*, w: *Party formation in East-Central Europe*, red. G. Wightman, Cheltenham 1995, s. 165.

¹⁶ Deklaracja programowa DPS, www.dps.bg (20.07.2010).

priorytetem i efektem walki o prawa tureckiej mniejszości. Odwołania do tego tematu znalazły się w krótkiej wzmiance dotyczącej idei leżących u podstaw tworzonej partii. Dogan mówił: „(...) początkowo nasz projekt miał na celu przywrócenie podstawowych praw człowieka i wolności związanych z tożsamością etniczną i religijną i kwestia ta zniknęła w chwili, gdy zrealizowaliśmy te postulaty. Naszym kolejnym krokiem była decyzja, czy pozostać niezależnym uczestnikiem życia politycznego, czy wymieszać się z partiami liberalnymi i centrum. Jednak życie napisało scenariusz inny od tego, o którym marzyliśmy i który planowaliśmy”¹⁷. W trakcie wystąpienia lider partii podkreślał przede wszystkim liberalny profil partii i jego wpływ na polepszenie sytuacji ekonomicznej kraju w ostatnich dwudziestu latach. Większa część wystąpienia poświęcona była planom DPS – tworzeniu szerokiej platformy porozumienia partyjnego w celu „włączenia Bułgarii w Unijną projekt Tolerancji i Rozwoju”¹⁸. Kwestia tożsamości i obrony praw mniejszości tureckiej pojawiła się ponownie przy określaniu priorytetów dla partii. Lider odniósł się do zagrożeń, którymi jego zdaniem są ataki na DPS i mniejszość turecką: „W ostatnich latach argumenty anty-DPS stawały się argumentami antytureckimi i *vice versa*. Utrzymanie takiej polityki spowoduje realizację najgorszego z możliwych scenariuszy – nienawiści wobec wszystkiego, co tureckie”¹⁹. Priorytetem dla DPS ma być według jej lidera polityka podtrzymywania tożsamości i rozwoju.

Przyjęta definicja partii etnicznej zakłada, że DPS powinien wypracować pozycję najbardziej reprezentatywnej instytucji konkretnej grupy etnicznej w ramach systemu politycznego. Świadczą o tym geneza partii, faktyczny monopol na scenie partyjnej (choć w ostatnich latach przełamany), jak i założenia programowe w pierwszych latach działania, a także podkreślane przez lidera przekonanie o wypełnieniu zadań w toku transformacji. Co jednak, z punktu widzenia analizy partii etnicznej, jest bardziej interesujące, to ewolucja programowa – wyraźnie połączenie kwestii etnicznych z tworzeniem szerokiego zaplecza partyjnych koalicjantów (o liberalnej i centrowej orientacji) oraz wyborców, co manifestuje się w nowych programach i deklaracjach składanych przez Ahmeda Dogana. Kolejnym czynnikiem, podkreślającym etniczność czy też etniczny kontekst działania partii, będzie jej **elektorat**.

¹⁷ Przemówienie Ahmeda Dogana podczas VII Kongresu Partii z grudnia 2009 r., www.dps.bg (20.07.2010).

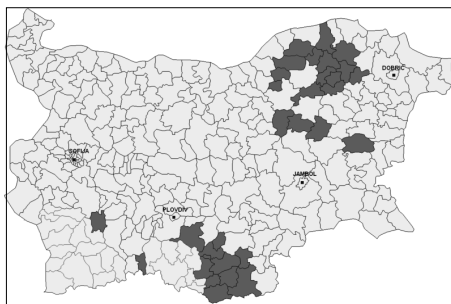
¹⁸ Ibidem.

¹⁹ Ibidem.

Z danych ostatniego bułgarskiego spisu powszechnego (2001) skład etniczny państwa przedstawia się następująco: Bułgarzy – 83,94%, Turcy – 9,42%, Romowie – 4,68%. W przeciwieństwie do rozproszonej mniejszości romskiej, Turcy bułgarscy są skupieni w północno-wschodnim i południowo-zachodnim regionie kraju. Poparcie wyborcze dla DPS pokrywa się niemal idealnie z rozmieszczeniem tureckiej mniejszości, co w zarysie przedstawiają poniższe schematy.

Schemat 2.

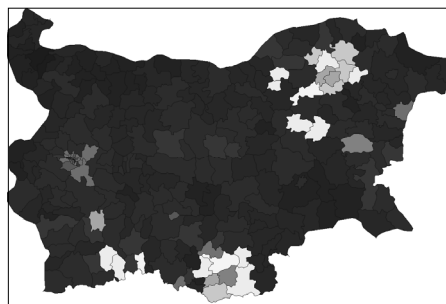
Rozmieszczenie mniejszości tureckiej w Bułgarii, kolor ciemniejszy

Źródło: www.izbori.org.

Schemat 3.

Wyniki wyborów parlamentarnych 1994 (okręgi popierające DPS kolor jaśniejszy)

Źródło: www.electoralgeography.com.

Używając argumentacji Fentona, można stwierdzić, że struktura elektoratu tworzy jeden z kontekstów, który kwestie etniczności wysuwa na plan pierwszy, potwierdzając zasadność użycia dla charakterystyki DPS określenia „partia etniczna”. W myśl bułgarskiego prawa wyborczego wybory odbywają się w trzydziestu jeden okręgach przy 4% progu wyborczym, a głosy przeliczane są na mandaty metodą d’Honta²⁰. DPS największe poparcie otrzymywało najczęściej w okręgach: Dobreech, Kirdjali, Pazadrjik, Razgrad, Silistria, Targoviste, Szumen, czyli w okręgach zamieszkiwanych lub/i zdominowanych przez mniejszość. Dodatkowym argumentem potwierdzającym etniczną strukturę wyborczą DPS jest fakt, że mandaty nie są przez tę partię zdobywane w stolicach okręgów, w których brak znaczących skupisk mniejszości tureckiej²¹. Etniczna baza wyborcza uwidacznia się także w strukturze elektoratu głosującego w obwodach utworzonych za granicą. Najwięcej mandatów przydzielanych jest w komisjach

²⁰ W. Sokół, *Geneza...*, s. 518–548.

²¹ I. Manassarian, *How European is Bulgaria?*, Central European University, Budapeszt, lipiec 2007, s. 61 (praca magisterska).

wyborczych w Turcji. Wśród wszystkich oddanych za granicą głosów w roku 2005 Ruch na Rzecz Praw i Wolności otrzymał 60%²². Nieprzerwanie od 1990 r. partia, bazując na tureckim elektoracie, wchodzi w skład bułgarskiego parlamentu. Do roku 1997 wyniki DPS oscylowały w granicach 6%, od tego momentu (w kolejnych trzech elekcjach) partia podwoiła swój wynik otrzymując odpowiednio 7,45% głosów w 2001 r., 12,8% – w 2005 r. oraz 14,5% w 2009 r.²³

Warto w tym miejscu zauważyć, że tematyka **statusu partii etnicznych w systemach wyborczych** również była niejednokrotnie podnoszona. Wpływ systemów wyborczych na kształt sceny partyjnej, gdzie funkcjonują partie reprezentujące mniejszości etniczne czy narodowe, rozwija m.in. David Blochsler. Wskazuje on na szereg możliwych rozwiązań preferujących mniejszości etniczne. Są to: odrębne okręgi wyborcze, w których swoich reprezentantów wybierają członkowie danej mniejszości, wydzielenie liczby mandatów zarezerwowanych dla przedstawicieli mniejszości w okręgach wyborczych proporcjonalnie do odsetka zamieszkującej go mniejszości, zniesienie obowiązującego progu wyborczego w stosunku do partii czy kandydatów reprezentujących mniejszości²⁴. Żadne z tych rozwiązań nie zostało zastosowane w przypadku bułgarskim, system wyborczy zaś można uznać za sprzyjający etnicznej reprezentacji o tyle, o ile jest on stabilny i ma charakter proporcjonalny ze stosunkowo niskim progiem wyborczym.

DPS posiadał istotny z punktu widzenia systemów partyjnych potencjał koalicyjny, który wykorzystał przy tworzeniu pierwszego niekomunistycznego rządu – jego poparcie umożliwiło SDS stworzenie gabinetu. W 1992 r. wycofanie poparcia dla tego rządu i koalicja DPS z BSP spowodowały jego odwołanie. Od roku 1997 Ruch wchodził w skład szeregu koalicji wyborczych, m.in. z Partią Zielonych czy monarchistami. W latach 1992–1997 znaczenie partii zmalało, a w niej samej nastąpił szereg rozłamów. Istotną rolę odzyskała po przełomie w roku 2001. Wyniki wyborcze na tle pozostałych partii zostały przedstawione w poniższej tabeli.

²² Ibidem, s. 62.

²³ Bułgarska Centralna Komisja Wyborcza, CIK, www.rezultati.cik.bg (20.07.2010).

²⁴ D. Blochsler, *Electoral rules and the representation of Ethnic minorities in post-communist democracies*, „European Yearbook of Minority Issues” 2007, 8 (7), s. 153–180.

Tabela 1. Wyniki wyborów do parlamentu w latach 1990–2009 w Bułgarii
(procent zdobytych głosów)

Partia	Rok wyborów	1990	1991	1994	1997	2001	2005	2009
Bułgarska Partia Socjalistyczna (BSP) i jej koalicjanci		47.15	33.14	43.58	22.07	17.15	30.95	17.70
Unia Sił Demokratycznych (SDS) i jej koalicjanci		36.20	34.36	24.17	52.26	18.18	7.68	6.76
Bułgarska Unia Agrarna (BZNS)		8.0	3.9	–	–	–	–	–
Ruch na Rzecz Praw i Swobód (DPS)		6.03	7.55	5.43	7.60	7.45	12.81	14.50
Ruch Narodowy Symeona II (NDSV, NMSP)		–	–	–	–	42.74	19.88	3.02
Ataka		–	–	–	–	–	8.14	9.36
Demokraci dla silnej Bułgarii (DSB)		–	–	–	–	–	6.44	–
Bułgarska Unia Narodowa (BNS)		–	–	–	–	–	5.19	–
Obywatele dla Europejskiego Rozwoju Bułgarii (GERB)		–	–	–	–	–	–	39.70
Porządek i Prawo		–	–	–	–	–	–	4.13

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych podanych na stronie Bułgarskiej Centralnej Komisji Wyborczej, CIK (www.rezultati.cik.bg, 28.07.2010).

Ciekawe badania w tym kontekście przeprowadzili także Sonia Alonso i Ruben Ruiz, którzy weryfikowali tezę, że parlamentarna reprezentacja mniejszości etnicznych zmniejsza ryzyko (używając nomenklatury Cooka) działań separacyjnych. Innymi słowy, zapewnienie mniejszości etnicznej czy narodowej możliwości udziału w parlamencie lub rządzie ma niwelować ryzyko takich działań, jak postulaty zwiększenia autonomii czy dążenia separatystyczne. W porównawczych badaniach Alonso i Ruiz próba obejmowała również przykład bułgarskiej DPS, a wyniki ich analizy brzmiały: „Biorąc pod uwagę różnorodny charakter żądań grup mniejszości etnicznych, wykazaliśmy, że ich parlamentarna reprezentacja nie osłabia konfliktów o podłożu separacyjnym. Fakt posiadania mandatów nie wpływa osłabiająco na żądania natychmiastowej separacji. W wielu przypadkach nosiciele tych haseł odmawiają udziału w wyborach do czasu, gdy ich postulaty nie zostaną spełnione. Kiedy postulaty mniejszości są zbyt radykalne – fakt reprezentacji w parlamencie nie ma znaczenia. Wielkość reprezentacji parlamentarnej przy jednoczesnym braku relewancji gabinetowej (partie w parlamencie, lecz niebiorące udziału w rządzie) nie gwarantuje efektywności partii

etnicznej (...)”²⁵. Alonso i Ruiz argumentują więc, że poziom konfliktu etnicznego jest zależny od relacji władzy ustawodawczej i wykonawczej. Łagodzenie konfliktów o podłożu etnicznym ma miejsce w systemach, w których reprezentacja parlamentarna jest efektywna, co sprawia, że interesy grupy mniejszościowej nie muszą być realizowane na płaszczyźnie pozaparlamentarnej.

Pojawia się więc kolejna kwestia **efektywności partii etnicznych**, rozumiana jako realizacja interesów grupowych swoich wyborców. W tym kontekście DPS również stanowi ciekawy przykład. Według Emila Giatzidisa: „DPS, korzystając z możliwości oddziaływania na politykę, znacząco wpłynął na polepszenie sytuacji mniejszości tureckiej. Zdołał zmniejszyć napięcie w regionach zamieszkiwanych przez Turków, przywrócić tureckie nazwiska, znieść zakaz używania języka tureckiego oraz uzyskać gwarancje wolności praktyk religijnych w meczetach, także tureckie programy informacyjne zaczęto nadawać w publicznej telewizji. (...) Partia spełnia rolę stabilizującą w relacjach instytucji państwowych z mniejszością turecką, a także pozostałymi, w tym romską”²⁶. Dodatkowo partia od początku lat 90. XX w. kieruje ministerstwem rolnictwa, resortem kluczowym z punktu widzenia swoich wyborców. Jak pisze Maria Spirova: „DPS dzięki permanentnej kontroli nad resortem rolnictwa była w stanie zbudować stabilny system dopłat dla swoich członków i zwolenników”²⁷.

Elektorat mobilizowany kwestiami etnicznymi ma być w teorii bardziej stabilny. W przypadku DPS stabilność poparcia – zarówno jeśli chodzi o strukturę, jak i wielkość – mogła opierać się również na efektywnej polityce realizacji interesów mniejszości.

Podsumowanie

Prezentowane studium przypadku bułgarskiego Ruchu na Rzecz Praw i Wolności to analiza partii zaliczanej do grupy partii etnicznych. Jest to przykład tym ciekawszy, że partia obecna jest na niestabilnej scenie partyjnej i parlamentarnej nieprzerwanie od roku 1990. Partia ta w czasie dwóch dekad przekraczała każdorazowo barierę reprezentacji parlamentarnej, wchodziła również w koalicje z reprezentantami różnych części politycznego spektrum. Posługując się tym

²⁵ S. Alonso, R. Ruiz, *Political Representation and Ethnic Conflict in New Democracies*, Berlin 2005, s. 19–20.

²⁶ E. Giatzidis, *An introduction to post-communist Bulgaria. Political, economic and social transformations*, Manchester–New York, s. 46.

²⁷ M. Spirova, *Bulgaria...*, s. 414.

przykładem, starałam się scharakteryzować specyficzny typ partii, bazując na szeregu założeń teoretycznych, w tym: możliwych strategii przyjmowanych przez zorganizowane grupy mniejszości etnicznych oraz strategii wobec nich; cech konstytutywnych partii etnicznej – programu, struktury elektoratu, reprezentacji parlamentarnej i jej efektywności w realizacji interesów wyborców.

W artykule odwoływałam się do definicji Chandry, który partie etniczne rozumie jako głównych reprezentantów interesów grupy etnicznej, stanowiącej dla nich priorytet w tym sensie, że realizując te interesy, partie wykluczają grupy pozostałe, a „czynnik etniczny” jest podstawą ich apelu mobilizującego wyborców. W większości tych aspektów DPS spełnia założenia stojące przed partią etniczną. Co jednak było uderzające, to rozszerzenie spektrum programowego partii widoczne w dokumentach i wystąpieniach. Jest to argument potwierdzający proces ewolucji tej partii, który znajdujemy m.in. u Antoniny Zelznikovej, szefowej Centrum Stosunków Etnicznych w Sofii. W wywiadzie z roku 2009 zauważa ona, że: „Ahmed Dogan jest w stanie przekształcić DPS z partii etnicznej w partię ogólnokrajową. (...) Ciężko pracował, aby otworzyć partię na wszystkich wyborców, ale również, by otworzyć wyborców DPS do głosowania na partie nieetniczne”²⁸.

Streszczenie

Autorka stara się odpowiedzieć na pytanie, czy w kontekście partii jest w stanie zweryfikować zjawisko etniczności. Rozważa też, na ile instytucjonalizacja i polityzacja etniczności są istotne, aby mówić o partiach etnicznych. Analiza dotyczy bułgarskiego Ruchu na rzecz Praw i Wolności.

Słowa kluczowe: polityzacja etniczności, instytucjonalizacja, mniejszość turecka, Bułgaria

²⁸ *Turkish party urges to rethink policy.* Wywiad z Antoniną Zeleznikową, www.iwpr.net (20.07.2010).

**ETHNIC AND NATIONAL MINORITIES PARTIES THROUGH
THE EXAMPLE OF THE BULGARIAN MOVEMENT FOR RIGHTS
AND FREEDOMS (DPS)**

Summary

The author seeks to answer the question whether the context of the party is able to validate the phenomenon of ethnicity. As far as the institutionalization and politicization of ethnicity are significant enough to be able to talk about ethnic parties. The analysis concerns Bulgaria's Movement for Rights and Freedoms (DPS).

Keywords: politicization of ethnicity, institutionalization, Turkish minority, Bulgaria